

Forța iradiantă a cărții vâlcene

Prof. Dumitru Lazăr

Biblioteca Județeană „Antim Ivireanul” Vâlcea

„...tiparnița de la Râmnic n-a ființat cu egida ocazionalului, răspunzând unor trebuințe întâmplătoare..., ci a urmărit sistematic, după un plan chibzuit..., să împlinească același rol de îndrumător ce a avut să umple golul ce domnea în ținuturile de peste Carpați.”

(Virgil Molin)

Nicolae Iorga, în *Istoria industriilor la români*¹ numea școala de pictură din Râmnic din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, *cea dintâi școală de Belle Arte* a evului mediu românesc, după cum în studiul *Tipografia la români*², marele savant considera același Râmnic din veacul *de aur* – cum numește Nicolae Bănică-Ologu secolul al XVIII-lea vâlcean³ – drept *capitala tipografilor*.

Istoria tiparului vâlcean urcă însă mult în timp ca să ajungă la această înnobilitate. La Cozia, Govora, Bistrița, Hurezi și Râmnic au existat puternice centre culturale în care s-au transcris și tipărit cărți în românește.

La Cozia, Filos, fostul logofăt al lui Mircea cel Bătrân (devenit monahul Filotheiu), compune imnuri religioase în versuri – *Pripealele la toate praznicele împărătești*. Prin acestea, Filos Filotei rămâne în istoria literaturii române drept *primul poet liric român de rezonanță europeană*. *Pripealele*... sale au circulat atât în manuscris, cât și tipărite, depășind granițele lumii ortodoxe, intrând în cea europeană cu o mare popularitate.

La nici șase decenii de la inventarea minunii tiparului de către Gutenberg, domnitorul Radu cel Mare (1495-1508), în intenția de a

¹ Iorga, Nicolae, *Istoria industriilor la români*. București, 1927, p. 73.

² Publicat în *Almanahul graficeii române*. Craiova, 1931, p. 50.

³ În cartea *Veacul de aur al Râmnicului*. Editura Oscar Print, 2002, p.p. 163-169.

centraliza și pune sub controlul domniei viața bisericească⁴, se arată preocupat de înzestrarea bisericii cu suficientă carte, în care scop modernizează procesul de multiplicare a acesteia, făcând apel la binefacerile tiparului.

Locul unde a fost instalată *prima tipografie din Țara Românească* și, în consecință, *locul tipăririi primei cărți cunoscute la noi – Liturghierul lui Macarie* (1508) – este disputat între Mănăstirea Dealu (Târgoviște) și Bistrița vâlceană.

Vestitul cărturar Ion Bianu este cel dintâi care indică Bistrița ca fiind locul unde s-a tipărit prima carte românească⁵, precizând că Oltenia a fost prima noastră poartă deschisă pentru cultura Apusului⁶.

Este adevărat că și Nicolae Iorga, cu câțiva ani mai înainte, în viziunea sa genială, se orientase tot spre Bistrița Craioveștilor, după cum ulterior, Barbu Theodorescu, Ștefan Ștefănescu, Costea Marinoiu, C. D. Fortunescu, Aurelian Sacerdoțeanu, Gheorghe Pârnuță, Nicolae Andrei ș.a. aduc suficiente argumente pentru susținerea ipotezei vâlcene⁷. Inclusiv P. P. Panaitescu, în studiul introductiv al cărții *Liturghierul lui Macarie* (1508)⁸, face observația că exemplarele păstrate din această bijuterie a tipografiei românești au fost legate în atelierele mănăstirii de la Bistrița.

În secolul al XVIII-lea, la mănăstirea Bistrița exista o școală de copiiști de cărți-manuscrite și de învățare a scrisului caligrafic, precum exista și o școală care pregătea gramatici pentru răspândirea învățaturii de carte, mai ales în rândul tinerilor.

Bistrița era în secolul al XVII-lea un puternic centru cultural: aici, viitorul domn Neagoe Basarab, nepotul Craioveștilor – ctitorul locașului – capătă în tinerețea lui cunoștințe de limbă și literatură⁹. Tot aici stătu, în toamna anului 1600, Mihai fugar, care cumpără satul Costești moștenesc și-l închină acestui locaș¹⁰.

⁴ Panaitescu, P. P., apud Gh. Pârnuță și N. Andrei, *Istoria cărții, presei și tiparului din Oltenia*. Scrisul Românesc / Editura Oltenia, 1994, p. 39.

⁵ În studiul *Pentru o universitate la Craiova*, în *Arhivele Olteniei*, nr. 43-44, mai-august, 1929.

⁶ Cf. Pârnuță, Gh. și Andrei, N., *op. cit.*, p. 51.

⁷ *Ibidem*. p.p. 38-57.

⁸ București, Editura Academiei Române, 1961, p. XXIX.

⁹ Iorga, N., *Istoria bisericii românești*. vol. I, 1908, p. 133.

¹⁰ *Ibidem*. p. 317.

Aici avea să se transcrie și să se redacteze *cel mai vechi act românesc, scris într-o mănăstire*¹¹, care datează din anul 1573 (pentru facerea unui iaz la Băbeni – Vlcea). Acesta este socotit, în ordine cronologică, *al doilea document de limba română*, după *Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung*, 1521.

Luminatul domnitor Matei Basarab la urcarea sa pe tron, constata că: „*în întreaga mea țară, e foame și sete, nu însă de pâine și apă, ci după...vădită hrană și adăpare sufletească*” (*Molitvenic*, 1635). Conștient fiind de situația în care se afla țara amenințată de catolicism, declanșează energiile creatoare ale timpului pentru o redeșteptare națională. După ce aduce, mai întâi, o tipografie la Câmpulung, cu sprijinul lui Petru Movilă, fiul de domnitor român, ajuns mitropolit al Kievului, ctitorește cetatea cărții de la Govora, înființând aici celebra tipografie domnească. Pentru producerea hârtiei de tipar, înființează pe Valea Oltului, pe lângă Râmnic, o moară de hârtie. Prima carte tipărită este *Psaltirea slavonă*, în 1637, în Predoslovia căreia cere urmașilor: „*să purtați cu îndârjire acest dar, vreau să zic această tipografie..., căci este o comoară mai scumpă decât toate comorile pământești*”, care „*înfrumusețează sufletele omenești*.”

La Govora funcționează și o școală pentru deprinderea meșteșugului tipografiei. Aici s-au format meșterii: Procopie, Preda și Radu Stancovici, Tudor Dumitrievici din Râmnic și Lupin Dumitrievici din Popești – Luncavăț, cunoscuți în toată țara. Învățătul tipograf Meletie Macedoneanul, cunosător de elinește și slavonește, este numit de Matei Basarab egumen *nastavnic*.

În șapte ani de activitate tipografică, cea mai importantă lucrare realizată la Govora este *Pravila Mică (de la Govora)* – 1640, *prima carte de legi tipărită la noi în limba română*, care oficializează limba pământului în cancelaria domnească și în biserică. La realizarea acestei lucrări participă cele mai de seamă personalități ale timpului: Udriște Năsturel, cu o poezie la stema țării; Meletie Macedoneanul și Ștefan de Ohrida – tipografi; Mihail Moxa (cel care scrisese la 1620 *prima istorie universală cunoscută la noi, Hronograful Țării Românești*), care realizează traducerea după un manuscris slavon tot în 1640.

¹¹ Cf. Marinoiu, Costea, *Istoria cărții vâlcene, sec. XVII-XVIII*. Craiova, Scrisul românesc, 1981, p. 22.

După cum menționează Ștefan Pașca în *Cel mai vechi Ceaslov românesc* (București, 1939), se tipărește și un Ceaslov – considerat *cea mai veche carte de acest gen tipărită în țara noastră*.

Hurezu, de-a lungul anilor, a fost și el un puternic centru cultural. Mănăstirea minune Hurezi, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu, adăpostea vestita bibliotecă a domnitorului care avea, la 1791, 382 de volume tipărite (dintre acestea 115 erau în limba română) și 46 de manuscrise. Pe ușa bibliotecii scria: „*Biblioteca de hrană dorită sufletească...*” Aici la Hurezi, la 1700, Arhimandritul Ioan de Câmpulung copiază *Varlaam și Ioasaf*, cunoscuta carte populară, *cea mai veche copie cunoscută la noi*. Se vor transcrie mai târziu *Halima* (1783), *Scara Sf. Ioan Scărarul* (1773).

Tot la Hurezi, în 1788, Dionisie Ecclesiarhul realizează lucrarea *Întrebări și răspunsuri ale dumnealui Constantin Cantacuzino, fratele răposatului Șerban Cantacuzino*. Este, de asemenea, cel ce pune în circulație *O mie și una de nopți*, culegere de povești arabe, alcătuită din trei tomuri.

Vâlcea și Râmnicul beneficiază în evul mediu de o înflorire a literaturii moral-creștine grație existenței aici, a sediului Episcopiei Râmnicului Noul Severin, eparhia ortodoxă a întregii Oltenii, veche de 500 de ani. În jurul acesteia se formează, de-a lungul vremii, monahi-cărturari, copişti, tipografi, grămăticici care au transcris sau tipărit în slavonă, și apoi în românește, cărțile fundamentale de cult, scrierile patristice etc., cărți care au circulat în manuscris și tipărite nu doar în toată țara, ci în întreaga lume ortodoxă.¹² Râmnicul, oferind condiții deosebite pentru meditație, pentru transpunerea în scris a celor mai înalte stări ale spiritului, a fost căutat de domni cărturari și călători străini.¹³

La începutul secolului al XVIII-lea, Antim Ivireanul, devenit episcop de Râmnic, aduce în 1705 de la Snagov tipografia care, timp de trei ani, va desfășura o prodigioasă activitate. C. Marinoiu precizează că „*în cursul secolului al XVIII-lea [în Râmnic, n.n.], s-au tipărit 90 de cărți [de titluri, n.n.], Râmnicul ocupând astfel locul II în activitatea editorială*”, după

¹² Vezi Bănică-Ologu, Nicolae, *op. cit.*, p.p. 163-164.

¹³ *Ibidem.* p. 164.

București.¹⁴ Dintre acestea, zece au fost tipărite numai în trei ani de Antim Ivireanul, începând cu *Tomul bucuriei* (670 p.) și *Antologhion* (812 p.), în 1705. Episcopul de Râmnic tipărea „*cărți splendide, împodobite cu elemente baroce, cu steme, versuri heraldice și ilustrații ce le așază între izbânzile însemnate ale tiparului românesc*”.¹⁵ Cărțile sale, ca și ale urmașilor săi, ierarhi sau cărturari (Damaschin, Clement, Inochentie, Chesarie, Filaret, Grigore și Naum Râmniceanu etc), au avut un rol fundamental în impunerea și generalizarea limbii române pe întreg teritoriul românesc și în realizarea unității acesteia.

Privită în ansamblu din perspectiva zilelor noastre, cartea românească veche se prezintă „*ca o antologie de texte, scrise de o seamă de înțelepți ai lumii antice, reprezentând comentarii asupra operei strălucite a unui autor recunoscut: IISUS HRISTOS. Ele s-au numit Octoih, Psaltire, Triod, Penticostar, Apostol, Mineie.*”

Mineiele lui Chesarie și Filaret constituie adevărată enciclopedie românească a secolului al-XVIII-lea.

Sub îndrumarea lui Antim, episcopia de la Râmnic începe să-și asume o misiune pe care o va exercita multă vreme: punct de sprijin pentru ortodocșii români din Transilvania, loc al producerii și difuzării (dincolo de Carpați) al cărților atât de necesare.¹⁶

Cărturarii crescuți în școala râmniciană vor purta cu ei, pe ambele versante ale Carpaților, idealurile de dreptate socială și de unitate națională pe care le aveau în suflete, în toată lumea ortodoxă. C. Marinoiu, în finalul lucrării amintite, indică „*aria de răspândire a cărților tipărite la Râmnic, în secolul al-XVIII-lea.*” Consemnează 1178 de volume, trimise în 23 de județe, respectiv în 290 de localități. Relații mai strânse s-au înregistrat cu județele Caraș-Severin (cu 287 de volume care au circulat în 41 de localități), Brașov (cu 153 de volume în 33 de localități), Sibiu (cu 131 de volume în 24 de localități), Timiș, Hunedoara, Alba etc.

¹⁴ Marinoiu, Costea, *270 de ani de activitate tipografică la Râmnicu-Vâlcea. Elemente de folclor în manuscrisele și tipăriturile vâlcene din sec. XVII-XVIII, în Buridava. Studii și materiale*, p. 82.

¹⁵ Mazilu, Dan Horia, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, București, Editura Minerva, 1999, p. 25.

¹⁶ Mazilu, Dan Horia, *op. cit.*, p. 31.

Mureșul se situează undeva de la mijloc în jos, cu 20 de cărți (în majoritate *Penticostarionul* din 1743, dar și *Antologhionul* lui Antim Ivireanul din 1705 și *Mineiele* lui Chesarie și Filaret, 1776-1780), ajunse în 9 localități (Crăiești, Grindeni, Ibănești, Luduș, Mureșeni, Ocoliș, Râpa de Sus, Sânmărtinul de Câmpie, Zau de Câmpie).

Elena Mișu însă, în articolul *Tipărituri râmnicene în județul Mureș*¹⁷ arată că, după încetarea activității tipografiei românești de la Alba Iulia (1699), „românilor din Transilvania li s-a luat posibilitatea de a se aproviziona cu cărțile necesare, această sarcină revenind tipografilor din Muntenia și, în special, tipografiei de la Râmnic.”¹⁸ Drept argument, aduce „uimitoarea cantitate de carte râmnicenă aflată în județul Mureș: 180 de exemplare descoperite până acum, la care se adaugă multe altele care au dispărut de-a lungul timpului”¹⁹ și faptul că, „analizând numărul mare de cărți românești descoperite în județul nostru [Mureș, n.n.], vom găsi aproape în fiecare localitate cărți provenind din toate provinciile românești, tipografiile râmnicene ocupând un loc de frunte.”²⁰ Autoarea dă lista tipăriturilor vâlcene, în ordine cronologică, cu harta circulației acestora în județul Mureș, în care însă nu cuprinde cărțile râmnicene existente în bibliotecile și muzeele din județ.²¹ Vom reda, ca anexă, lista acestor tipărituri râmnicene (30 de titluri în 109 exemplare), ajunse în marea majoritate a localităților mureșene, respectiv în 71.

În cartea de excepție *Tezaur. Cartea veche românească, 1557-1830* (Craiova, Editura Aius, 2002) a Aureliei Florescu, din tabelul privind „Prețul cărților românești vechi în perioada sec. al XVII-lea – al XVIII-lea”, dintre cele 125 de exemplare vândute / cumpărate, mai mult de jumătate – 63 – au fost tipărite la Râmnic, cealaltă parte cuprinzând cărți tipărite la București, Iași, Mănăstirea Dealul (Dâmbovița), Târgoviște, Blaj, Buzău, Buda, Sibiu, Neamț, St. Petersburg, Viena.

¹⁷ Prima parte publicată în *Valori bibliofile – din patrimoniul cultural național. Valorificare – cercetare*. I, Muzeul Județean Vâlcea, Râmnicu-Vâlcea, 1980, p.p. 83-86; a doua parte publicată în culegerea *Buridava: Studii și materiale*, nr. 4, Muzeul Județean Vâlcea, Râmnicu-Vâlcea, 1982, p.p. 115-118.

¹⁸ În *Valori bibliofile...*, p. 83.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*. p. 84

²¹ Vezi *Buridava...*, p.p. 117-118.

Statisticile de mai sus dovedesc că Râmnicul și centrele culturale vâlcene au constituit de-a lungul veacurilor centre cu o mare forță de iradiere culturală și de spiritualitate românească.

Arta tiparului, preluată ca o moștenire sacră, pe linia tradiției impuse testamentar de Matei Basarab în *Predoslovia Psaltirei de la 1637* și respectată cu sfințenie în spiritul blestemului lui Antim Ivireanul, ocrotitorul spiritual al Râmnicului, rânduit în *Așezământul* testamentar al mănăstirii Antim, ca meșteșugul să fie transmis și însușit din generație în generație, („*las cu blestem, și aceasta să aibă datorie: tipograful să învețe meșteșugul tipografiei unul după altul, pentru ca să nu piară acest meșteșug din țară, nici să se părăsească meșteșugul cărților, pentru folosul țării...*”), a fost și va fi păstrată pentru totdeauna de râmniceni. Astfel, în deceniile de mijloc ale primei jumătăți a veacului al XX-lea, au funcționat în Vâlcea 19 tipografii.²²

În *Catalogul cărții editate în Vâlcea, în perioada 1990-2000*, îngrijit de Dumitru Lazăr și Marin Bulgea, apărut la Editura Almarom Râmnicu-Vâlcea, 2001, sunt înregistrate 31 de edituri, care au produs, în această perioadă, peste 400 de titluri, iar *Catalogul cărții editate în Vâlcea. Anul 2001*, îngrijit de Dumitru Lazăr și Marinela Creangă, aflat în tipar la aceeași editură, înregistrează 35 de edituri, cu 523 de titluri publicate în perioada 1990-2001.

Vecheimea și importanța culturii și civilizației vâlcene este subliniată în cartea recent apărută *Priorități istorice vâlcene – 610*, de pr. Ioan D. Ciucă, prof. Domnica Ciucă și prof. Ion M. Ciucă, editată de Complexul de Spiritualitate Creștin-Ortodoxă „Sf. Nicolae” Câmpu-Mare, 2002, ca cinstire pentru cei 610 ani de atestare istorică a județului Vâlcea (8 ianuarie 1392).

²² Cf. Pârnuță, Gh., Andrei, N., *op. cit.*, p.p. 381-386.

Anexa

Lista cărților tipărite la Râmnic între 1705-1813, cu aria lor de răspândire în județul Mureș.*

1. **Antologhion**, 1705, în localitățile: Dumbrava, Filipișu Mic, Râpa de Jos, Valea.
2. **Octoib**, 1707, în: Dumbrava, Filipișu Mic, Râpa de Jos.
3. **Triod**, 1731, în: Ațintiș, Târgu-Mureș, Valea Largă.
4. **Triod (Strastnic)**, 1735, în: Voisa, Miheșu de Câmpie, Sânpaul, Sânpetru de Câmpie.
5. **Antologhion**, 1737, în: Cornești, Deleni, Luduș, Nadeș, Șăulia, Valea Largă.
6. **Octoib**, 1742, în: Aluniș, Bahnea, Luduș, Mădărași, Poarta, Șoar Maiorești, Seuca, Mărăreni.
7. **Antologhion**, 1745, în: Abuș, Giuluș, Luduș, Orșova.
8. **Evanghelie**, 1746, în: Daia, Lunca, Sântana, Saschiz.
9. **Cazania**, 1748, în: Chinciuș, Gănești, Morăreni, Sărmaș.
10. **Catavasier**, 1750, în: Bernadea, Saschiz.
11. **Octoib**, 1750, în: Boiu, Cucerdea, Deda, Feleag, Idicel, Laslău, Orosia, Ulieș, Urisiu de Sus.
12. **Psaltire**, 1751, în: Deag, Luduș.
13. **Antologhion**, 1752, în: Feleag, Sânpetru de Câmpie, Socolu de Câmpie.
14. **Liturghie**, 1756, în: Miheșu de Câmpie.
15. **Molitvenic**, 1758, în: Ațintiș.
16. **Triod**, 1761, în: Cuștelnic (Strastnic) – Band, Grindeni, Iclânzell, Lechința, Luduș.
17. **Antologhion**, 1766, în: Aluniș, Ațintiș, Bahnea, Chețani (2 ex.), Deda, Deaj, Glodeni, Mădărași, Moșuni, Nandra, Răstolița, Reghin, Sâncrai, Sântana, Sânpaul, Urisiu de Sus, Voiniceni.
18. **Liturghie**, 1767, în: Târgu Mureș.
19. **Penticostar**, 1767, în: Ațintiș, Berghia, Chimitelnic, Glodeni, Grindeni, Idicel, Suplac, Sânmărtinu de Câmpie, Valea Largă.
20. **Molitvenic**, 1768, în: Târgu Mureș.
21. **Psaltirea**, 1769, în: Târgu Mureș.

22. *Triod*, 1777, în: Ațintiș – Valea Largă.
23. *Minciul lunii noiembrie*, 1778, în: Saschiz.
24. *Cazania*, 1781, în: Cucerdea.
25. *Molitvenic*, 1782, în: Deag, Moșuni, Morăreni, Șoard.
26. *Penticostar*, 1782, în: Târgu Mureș.
27. *Evanghelie*, 1784, în: Bernadea.
28. *Antologhion*, 1786, în: Cucerdea.
29. *Cazania*, 1792, în: Boiu, Șoimuș.
30. *Liturghier*, 1813, în: Crăiești.

*Vezi Mihaela Elena, *Tipărituri rămnicene în județul Mureș*, în *Buridava. Studii și materiale*, nr. 4, Muzeul Județean Vâlcea, Râmnicu-Vâlcea, 1982, p. 118.

Irradiative Force of the Books from Vrancea

Abstract

During centuries, Râmnic and other cultural centers from Vrancea, have been considered as a source of culture and romanian spirituality. The typographies from Cozia, Govora, Bistrița, Hurezi and Râmnic are famous for their activity, for the books they have printed and all those books have created special conditions for the beginnings of the romanian religious literature. Short time after typography has been invented, the romanian voivodes became interested in endowing the churches and monasteries with books in order to assure, and increase, the acces to culture.

In this way, there are some disagreements between Bistrița and Dealu Monastery, concerning the priority about the first book printed on romanian land – *Liturghierul lui Macarie (1508)*. On his efforts to solve the issue, P.P. Panaitescu supports the idea of Bistrița's priority, that is probably because, during the 17th and 18th centuries, there was a famous school for copysts..

Matei Basarab (1632-1654), a very educated voivode, has built the well-known monasteries from Arnota, Gura Motrului and Strehaiia, and he laid the foundations of the typographies from Câmpulung and Govora, where a lot of religious and juridical works have been published.

The most important one is *Pravila Mică* also known as *Pravila de la Govora* printed in 1640 and considered to be „the first romanian book of laws.”

A century latter, during the reign of Constantin Brâncoveanu, at Hurezu Monastery a lot of famous books are printed, such as: *Varlaam și Ioasaf*, *Halima*, *Scara Sf. Ioan Scărarul*, and some others books – *O mie și una de nopți*, *Întrebări și răspunsuri ale dumnealui Constantin Cantacuzino*, *fratele răposatului Șerban Cantacuzino* – begun their diffusion.

In the 18th century, one of the most interested person in romanian books diffusion was Antim Ivireanul; in 1705 he laid the foundations of a typography at Snagov; in this moment / century, Râmnic was considered to be the second romanian typography according to its activity. With him as a guide, almost 90 books have been printed, the most important being *Tomul bucuriei* and *Antologhion*.

Some of the books printed at Râmnic during the 18th century – arround 1178 copies - can be found in 29 counties and 290 places. Arround 180 copies can be seen in Mureș county, according to the informations offered by Elena Mișu.

The art of the typographs from Râmnic is not dissapearing; it was continued by their disciples. In the first half of the 22th century there were 19 offices in Vâlcea county, that decided to follow and to practice this art of printing.